

TOMÁS FACI, Guillermo (2020).

El aragonés medieval: Lengua y Estado en el reino de Aragón.

Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza. 346 p.

(Colección Humanidades; 153)

Fa uns anys, a la Franja, amb els fets de la Codonyera, una pancarta proclamava que «Somos de Aragón y no hablamos catalán». Aparentment no era possible parlar català en cap lloc fora de Catalunya. Cada llengua té el seu territori, dirien. Tanmateix, des de la sociolingüística, és evident que les llengües i les fronteres polítiques estranyament coincideixen. Amb tot, la sociolingüística també té una idea central que s'hi oposa, i és que la relació entre llengües i poder és tan important que, com diu l'aforisme atribuït a Weinreich, «una llengua és un dialecte amb un exèrcit i una marina». O, si som una mica més precisos, el poder és molt rellevant a l'hora de definir llengües i varietats.

Guillermo Tomás Faci (2020) s'endinsa en el debat de les relacions entre poder i llengua amb un estudi que etiqueta com a «història social de la llengua». L'estudi, amb una base empírica molt rellevant, està interessat a anar més enllà d'una descripció plana de les dades, i ens ofereix una interpretació que no deixa indiferent el lector. El cas d'estudi és poc habitual: les llengües al Regne d'Aragó a la baixa edat mitjana, amb el focus molt conscient en la llengua aragonesa. Per a Tomás el grau d'individuació a què va arribar el romanç aragonès, com a varietat amb identitat diferenciada, és equivalent al del castellà o el català. I es mostra molt interessat a superar el biaix del supervivent: estes llengües veïnes han mantingut una vitalitat superior fins avui, fet que ha obligat a haver d'explicar-les *històricament*. Ara bé, el declivi de l'aragonès a partir del segle xv va provocar que acadèmicament en ocasions fora considerat com a il·legítim, altres, com una anomalia, i en els pitjors dels casos, que passara desapercebut. I l'autor evidencia que explicar les anomalies ajuda a entendre més enllà de la pròpia anomalia.

Tomás aborda el treball explicitant que es tracta amb dos constructes socials: la llengua i l'Estat. Es destaca que la definició de la *llengua* té un component social i polític molt important, tant per la seua delimitació històrica, en el trànsit del romanç cap a una llengua singularitzada, com respecte a la resta de llengües i varietats veïnes, especialment quan es tracta de contínua dialectals com els de les llengües romàniques. Pel que fa al marc teòric que l'autor pren per a considerar el poder medieval com a *Estat*, és important el punt més rellevant: es tracta d'un poder central que augmenta la seua potència, el seu intrusisme, i la rellevància de l'aparell administratiu i propagandístic.

Però Tomás va més enllà de la mera descripció de la relació entre *llengua* i *poder*, i també explica els mecanismes que hi operen. La seua hipòtesi central és que les llengües són un *constructe social* que aglutina formes orals i històriques prou diverses, i es configura a partir de les relacions de *poder*. Tanmateix, l'impacte d'esta construc-

ció artificialiosa també va en la direcció oposada i, en conseqüència, es produeix una *homogeneïtzació* escrita de les varietats que hi han quedat encaixades i, d'una manera indirecta, té un efecte anivellador de la parla oral. Per tant, cal entendre la relació entre el poder i la llengua en les dues direccions.

El *constructe de la llengua aragonesa* aglutinava una diversitat molt gran de varietats lingüístiques, com qualsevol dels romanços que s'estaven individuant en aquell moment, gràcies a l'emergència de poders feudals centralitzats. Tomás destaca que, en el cas de l'aragonès, el procés d'individuació és assimilable al del castellà, el català o l'occità, perquè compleix dos requisits: hi ha una base lingüística comuna i diferenciada, que té una varietat de referència (la *scripta*), i els actors són conscients de la singularitat.

La *base lingüística comuna* de l'aragonès és formada per les varietats constitutives al nord d'Aragó, diverses, però amb una base comuna, i que amb la colonització cristiana donen pas a varietats consecutives més homogènies al sud, entre d'altres, a la capital del regne, Saragossa. Ara bé, el punt clau de la cohesió de les varietats és que es crea un model de prestigi per a la llengua escrita, la *scripta* aragonesa. Per a Tomás, el punt clau de la creació d'este *aragonès comú* és la compilació dels Furs d'Aragó l'any 1247, que erigeix una varietat de prestigi per a la llengua. La varietat disposa d'un exèrcit d'escrivans públics arreu del territori, que requereixen una llicència, i que el tenen com a varietat escrita de referència, cosa que en permet la difusió mitjançant els mecanismes habituals de l'emulació social i la violència simbòlica.

Tanmateix, la base lingüística comuna no és suficient. El pas del llatí al romanç vulgar provoca canvis de la llengua, però la seua individuació requereix *consciència lingüística*. Els propis usos escrits, on s'emula un mateix *model de llengua* que es reconeix com a prestigiós, ja són un símbol de la consciència lingüística per damunt de les varietats. És especialment rellevant que estes varietats es reconeixen conjuntament amb *denominacions* comunes, com *aragonès*, *llenguatge d'Aragó*, *vulgar aragonès*, *idioma aragonès*... I esta consciència d'una particularitat lingüística va associada amb la consideració que és la *llengua pròpia del regne*, que permet cohesionar la població, generar solidaritat cap a un projecte conjunt i crear autoritat. Tomás apunta, com a proves de la identitat lingüística, l'equilibri que el monarca fa en l'ús de l'aragonès i el català, l'ús de l'aragonès que fan els consells de viles catalanoparlants a Aragó, però sobretot les llargues discussions sobre les tries lingüístiques a les Corts d'Aragó, que l'investigador considera que acaben per formar part del ritual parlamentari, fins al punt que Montesquieu les reproduïx a les *Cartes perses*. Per tant, l'ús de l'aragonès evidencia el valor identitari de la llengua per a l'aristocràcia aragonesa, tant en oposició amb la catalana com amb la castellana, amb qui també manté un conflicte obert.

Tomás evidencia, però, que el mateix tipus d'interacció entre *poder* i *llengua* que va permetre la individuació de l'aragonès a partir del segle XIII, va provocar també la *castellanització* d'Aragó a partir del segle XV, per la construcció d'un nou estat: Espanya. L'hegemonia del castellà en el nou estat es revela com a indiscutible, i és assumida també per les elits aragoneses. La mort sense hereu de Martí l'Humà (1410) dona pas al Compromís de Casp, per mitjà del qual un infant castellà, Ferran d'Antequera,

pren les regnes. L'apropament d'Aragó i Castella mitjançant els Trastàmara no té una conseqüència lingüística immediata en els usos del monarca, i tampoc inicialment en els del seu fill. Tanmateix, en marxar Alfons el Magnànim de la Península el 1432 i afermar les seues campanyes d'ultramar amb cort a Nàpols, es deslliurà de les pressions de l'aristocràcia local. I, ara sí, el castellà se situa en el centre de la seua política, castellanitzant gradualment l'aragonès escrit mitjançant un procés conscient per als escriptors i que dona lloc a les missives de 1470 del rei als aragonesos, en què la varietat aragonesa és ja indistingible del castellà. La castellanització de l'escriptura es difon posteriorment entre l'aristocràcia aragonesa —ara ja identificada amb el projecte polític del monarca— i des de l'últim terç del segle xv s'inicia un procés d'hibridació de la llengua escrita que finalitza l'any 1550, en què l'aragonès ha desaparegut de la documentació del regne, tot i el seu manteniment com a llengua oral. I el procés no s'atura aquí, perquè arriba a impactar en la consciència lingüística, de manera que, al segle xvii, «aragonès» passa a representar el castellà de les elits aragoneses i el vernacle propi s'etiqueta com a «montañés».

Les varietats del català a la Franja, o les varietats occitanes parlades a Jaca i en què es redactà el seu fur, mai no acaben d'encaixar en la «llengua aragonesa». Encara que, des del punt de vista de la construcció social de les llengües, són varietats del romanç que haurien d'encaixar-hi, per la pertinença a la comunitat política. Ja hem dit més amunt que tot allò que no encaixa en un esquema preestablert és un repte per a l'autor, i ho entoma d'una forma directa. En el cas de l'*occità* l'autor és breu, i destaca que l'*occità* de Jaca s'extingeix en els escrits (no oralment) el 1310, abans que els monarques comencen a usar els romanços. En el cas del *català*, a la Franja, l'autor hi dedica més espai, i també té més interès per al ressenyador. Exposa que, abans que no s'establira de forma sòlida la frontera política entre Aragó i Catalunya (al llarg del segle xiv), ja havia quedat definit quines localitats usaven la *scripta* aragonesa i quines, la catalana. Un establiment vacil·lant en què Tomás destaca que mai no es fa menció de la qüestió lingüística per a l'adscripció política dels municipis. Però apunta que hi ha un fet objectivable, i és que les varietats de l'est són prou diferents de l'aragonès per a poder-les encaixar en la llengua aragonesa.

I són precisament estes varietats més allunyades del romanç aragonès, l'«anomia» de les varietats del català parlat a Aragó, que acaben jugant un paper cabdal en el segon argument central de l'obra: les raons de substitució de l'aragonès no són lingüístiques, o per proximitat de les varietats aragonesa i castellana, sinó que hi ha un component metalingüístic o, si es vol, polític. L'autor creu que el procés d'individuació de l'aragonès respecte del llatí és assimilable al dels seus veïns, però no oculta que el procés té alguna *debilitat* més important, com el volum de parlants i el seu poder, la creació literària més limitada o l'ús distintiu que les elits aragoneses fan dels romanços estrangers. Tanmateix, per a l'autor, estos no són símptomes de l'evolució que tindrà la llengua a partir del segle xv, perquè el canvi té una arrel política. I, aquí, especialment destaca que el castellà penetra en la documentació escrita de la Franja, substituint el *català*, a un ritme que Tomás considera similar al de l'aragonès, lluny de la dinàmica del català a altres territoris. Per a Tomás, només hi ha tres matisos

menors que distingeixen el procés seguit a Aragó pel català i l'aragonès: *a*) es produeix lleugerament més tard (però mai d'una manera assimilable al procés a Catalunya o València); *b*) no és una substitució completa, perquè es conserva un ús escrit residual a tota la Franja durant dècades, i *c*) es produeix per un canvi dràstic de romanç, i no per hibridació, possiblement perquè la distància lingüística és més gran. La importància de les hipòtesis que es fonamenten en la substitució del català a la Franja (o l'aragonès al País Valencià) ens pareix prou gran per a obrir camins de recerca nous en un futur proper, com ara aprofundir en la dissimilitud de dates o l'efecte dels bisbats eclesiàstics en el manteniment del català.

L'obra de Tomás aborda la temàtica d'una manera raonada i argumentada, amb cauteles en moltes qüestions, però amb denúncies directes en d'altres. Des del punt de vista de les fronteres i les llengües, l'obra de Tomás encaixa amb la hipòtesi central d'estudis com els de Valls (2019), sobre l'evolució contemporània de les varietats del català de banda i banda de la frontera, cap a estàndards de referència diferents, que acaben incrementant la distància de les varietats respectives. I també hi ha moltes preguntes que queden obertes per a futurs treballs, com, per exemple, entendre a fons la raó per la qual les elits aragoneses mantenen l'ús de l'aragonès a les corts enfront dels catalans, però assumeixen el castellà amb l'apropament a Castella; o explicitar fins a quin punt les llengües són constructes socials completament arbitraris, i fins a quin punt la distància mesurable entre català i aragonès limita l'assimilació d'estes varietats de la Franja al nou constructe.

Estem segurs que el llibre no deixarà indiferents els investigadors i, el més important, que despertarà debats d'interès que ens ajudaran a entendre millor la realitat de les llengües des dels punts de vista històric, sociolingüístic, sociològic o lingüístic. El llibre manté una posició pessimista sobre el futur de la llengua aragonesa: «el proceso de castellanización lingüística de Aragón iniciado en el siglo xv [...] ha dado un nuevo paso hacia el triunfo definitivo, que ya se atisba en el horizonte» (p. 290). Esperem que estiga completament equivocacat en este vaticini. De tot cor. «Perqué, pase el que pase, la lluita hará valeu la pena» (p. 31).

NATXO SOROLLA
Universitat Rovira i Virgili. Xarxa CRUSCAT-IEC

BIBLIOGRAFIA

VALLS, Esteve (2019). *La llengua escapçada: Un estudi sobre l'autonomització dels parlars nord-occidentals a la cruïlla catalanoaragonesa*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

CORRESPONDÈNCIA: Natxo Sorolla. Universitat Rovira i Virgili. Facultat d'Economia i Empresa. Departament de Gestió d'Empreses. Campus de Bellissens. Avinguda de la Universitat, 1. 43204 Reus (Tarragona). A/e: natxo.sorolla@urv.cat. A/I: xarxes.wordpress.com.